

NOSHIRLIK FAOLIYATIDA MUALLIFLIK SHARTNOMASI VA UNING HUQUQIY TABIATI AHAMIYATI

Abdug'afarova Munavvar Xasan qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti, Intellektual mulk huquqi va
axborot texnologiyalari huquqi magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11408137>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-May 2024 yil
Ma'qullandi: 25-May 2024 yil
Nashr qilindi: 31-May 2024 yil

KEY WORDS

*intellektual mulk huquqi,
mualliflik huquqi, shartnomalar
turi, mulk huquqini o'tkazish,
noshirlik faoliyatida mualliflik
shartnomasi, royalti.*

ABSTRACT

*Ushbu ilmiy maqolada intellektual mulk tushunchasi,
intellektual mulk obyektlarini topshirish bo'yicha
qanday shartnomalar va ularning turlari, noshirlik
foaliyatida mualliflik shartnomasining o'rni ahamiyati
o'rganiladi.*

Intellektual mulk huquqi boshqa huquq sohaslariga nisbatan yangi huquq sohasi hisoblanadi va 19-asrdan boshlab huquq tizimiga kirgan [1]. Intellektual mulk - bu inson aql-zakovati natijasida paydo bo'lgan nomoddiy ijod namunasi bo'lib, mulk toifasiga kiradi. Intellektual mulkning ko'plab turlari, jumladan seleksiya yutuqlari, tovar belgilari, ixtirolar, foydali modellar, mualliflik huquqi, tovar belgilari, sanoat namunalari, patentlar va shunga o'xshash boshqa turlari mavjud.

O'zbekiston Respublikasi "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi Qonunning 5-moddasiga ko'ra, Mualliflik huquqi quyidagi biron-bir obyektiv shaklda bo'lgan oshkor qilingan asarlarga ham, oshkor qilinmagan asarlarga ham tatbiq etiladi: *yozma (qo'lyozma, mashinkalangan yozuv, notali yozuv va hokazo); og'zaki (omma oldida so'zlash, omma oldida ijro etish va hokazo); ovozli yoki video yozuv (mexanik, magnitli, raqamli, optik va hokazo); tasvir (rasm, eskiz, manzara, tarh, chizma, kino-, tele-, video- yoki fotokadr va hokazo); hajmli-fazoviy, haykal, model, maket, inshoot* obyektlariga tatbiq etiladi.[2] Sanab o'tilgan obyektlar mualliflik huquqi bilan himoyalanaadi. Mualliflik huquqi g'oyalar, prinsiplar, uslublar, jarayonlar, tizimlar, usullar yoki konsepsiyalarga emas, balki ifoda shakliga nisbatan tatbiq etiladi. Yuqorida keltirilgan obyektlar bo'yicha bir necha xil shartnomalar tuzilishi mumkin. Ulardan biri mualliflik shartnomasi hisoblanadi. "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi Qonunning 38-moddasida mualliflik shartnomasi va unga doir talablar belgilangan.

Mualliflik shartnomasi - muallif o'z mulkiy huquqlarini boshqa shaxsga mutloq tarzda yoki mutloq bo'lmagan tarzda o'tkazishi nazarda tutiladi. Mutloq tarzda shartnomada muallif barcha mulkiy huquqlarni o'tkazib beradi. Nomutloqda esa bir nechta huquqni o'zida qoldiradi. Masalan, nomutloq shartnomada muallif ikkinchi tarafdagi faqatgina asrni tarjima qilish yoki ko'paytirish huquqini taqdim etishi mumkin. Qolgan mulkiy huquqlarni o'zida yoki

yana bir nashriyot bilan shartnoma tuzishi mumkin. Mualliflik shartnomasi bo'yicha quyidagi huquqlarni ikkinchi tarafga o'tkazilishi mumkin. Ular:

- ❖ asarni takrorlash,
- ❖ asarning asl nusxasini yoki nusxalarini sotish yoki mulk huquqini o'zgacha tarzda boshqa shaxsga o'tkazish yo'li bilan tarqatish (tarqatish huquqi),
- ❖ asarni barchaning e'tiboriga yetkazish (barchaning e'tiboriga yetkazish huquqi),
- ❖ asarning asl nusxasini yoki nusxalarini prokatga berish (prokatga berish huquqi),
- ❖ tarqatish maqsadida asarning nusxalarini,
- ❖ tayyorlangan nusxalarini import qilish (import qilish huquqi), asarni tarjima qilish (tarjima qilish huquqi). [3]

Mualliflik shartnomasining tuzulish shakliga to'xtaladigan bo'lsak, shartnomada quyidagi keltirilishi kerak: **berilgan huquqlarning doirasi, asarlardan qonuniy foydalanish usullari, mukofot, ikkinchi taraf tomonidan asardan foydalanish shartlari, mualliflik shartnomasi hududi**. Bugungi kunda mualliflik shartnomasini yuridik nazariya va amaliyotdan kelib chiqib, odatda quyidagicha turkumlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Asarning turi va undan foydalanish usulidan qat'iy nazar: adabiy asarlarni yaratish va ulardan foydalanish bo'yicha shartnomalar; musiqiy asarlarni yaratish va ulardan foydalanish bo'yicha shartnomalar; arxitektura asarlarini yaratish va ulardan foydalanish bo'yicha shartnomalar; boshqa (audiovizual, grafik-tasvirli v.b.) asarlarni yaratish va ulardan foydalanish bo'yicha shartnomalar, asarni tayyorlash darajasiga ko'ra: buyurtmaning mualliflik shartnomasi kabilarni misol qilib keltirish mumkin.

Noshirlik faoliyati va bu faoliyatda mualliflik shartnomasining o'rni va u bilan bog'liq masalar bo'yicha fikr yuritadigan bo'lsak, noshirlik faoliyati – nashrlarni tayyorlashga va chiqarishga qaratilgan tashkiliy, ijodiy, ishlab chiqarish chora-tadbirlari hamda boshqa chora-tadbirlar majmui hisoblanadi. Noshirlik faoliyatining asosiy vazifasi asarlar tayyorlash, tayyor asarlarni chop ettirish va va u bilan bog'liq barcha harakatlarni amalga oshiradi.

Milliy qonunchiligimizda noshirlik faoliyati bo'yicha maxsus normalar ishlab chiqilgan. Ulardan biri, O'zbekiston Respublikasining "Noshirlik faoliyati to'g'risida"gi Qonun hisoblanadi. Mazkur qonunning 7-moddasida noshirlik faoliyatida mualliflik huquqiga rioya qilinishi va asarning kontrafakt mahsulotni ishlab chiqarish va tarqatishga qarshi kurashishligi belgilangan. Ushbu moddaga ko'ra noshirlik uylari mualliflik huquqini himoyalaniishi ta'minlanishida o'zi ham bevosita qatnashadi. Maxsus qonunning 15-moddasining 4-qismida nashriyot mualliflik mualliflik huquqi to'g'risidagi qonunchilik talablariga, noshirlik faoliyati sohasidagi texnik reglamentlar (milliy standartlar), noshirlik faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar talablariga rioya etishi shart ekanligi belgilangan.

Noshirlik faoliyatida subyektlar **nashriyot, burutmachi, tayyorlovchi va tarqatuvchilarni** tashkil etadi. Nashriyot – nashrlarni tayyorlash va chiqarishni amalga oshiruvchi yuridik shaxs yoki yuridik shaxsning tarkibiy bo'linmasi hisoblanadi. Uning quyidagicha huquqlari va vazifalari mavjud ular: noshirlik mahsulotini chiqarish dasturini tuzish va tasdiqlashga, talab qilingan mavzular bo'yicha badiiy, badiiy-publitsistik, ijtimoiy-siyosiy, o'quv va ilmiy tusdagi asarlarni yaratish bilan bog'liq buyurtmalarni olishga, mualliflar va noshirlik faoliyati subyektlari bilan shartnomalar tuzishga, muallifning mulkiy huquqlarini, shu jumladan uning asarlaridan boshqa mamlakatlarda foydalanish huquqlarini

olishga, mualliflarning asarlaridan ularning ruxsati bilan boshqa mamlakatlarda va chet ellik mualliflarning asarlaridan O'zbekiston Respublikasida foydalanish uchun chet el jismoniy va yuridik shaxslari bilan shartnomalar tuzishda vositachi sifatida ishtirok etishga, noshirlik faoliyati sohasidagi milliy va xalqaro tanlovlarda, ko'rgazmalarda, yarmarkalarda ishtirok etishga, noshirlik mahsulotini tayyorlovchi va tarqatuvchi sifatida ish yuritishga haqli. Bugunga kelib noshirlik uylarining soni 122 ta davlatga qarashli 57 tasi esa xususiy [3]. Misol tariqasida "G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi", "O'qituvchi matbaa uyi", "Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa uyi" va xususiy nashriyot uylariga esa "Asaxiy books", "Akademnashr" kabilarni misol qilib keltirish mumkin. "Asaxiy books" MChJ tomonidan sotuvga chiqarilayotgan kitoblarni tahlil etadigan bo'lsak, asosan bu nashrlik uyi xalqaro mualliflar bilan faoliyat olib boradi. Har bir noshirlik uyida biror kitobni nashr ettirish tarjima qilish va qancha nusxada chop ettirish bo'yicha muallif bilan muzokara olib boriladi va yozuvchining ruxsati va muallif bilan shartnoma imzolanganidan so'ng nashr etish ishlari boshlanadi. Shu bilan birga muzokarada ikki taraf bir-biriga narxlar borasida o'z xohish-u, fikrlarini bildirishadi. Kitob nechta nusxada, qachon chiqishi, tarjimini kim qilishi haqida ma'lumotlar taqdim etiladi. Muallif taraf esa undan kitobini so'rayotgan nashriyotning maqsadi qanchalik jiddiyli, shu paytgacha nimalarni chiqarganini tekshirib oladi. Agar ikki taraf bir-birining xohish-shartlarini qabul qilsa, elektron shartnoma tuziladi. Muallif to'lovnoma taqdim etadi. Nashriyot tomonidan bank orqali rasman deklaratsiya qilinib, to'lov amalga oshiriladi. Shu bilan ikkinchi taraf mualliflik huquqini oladi va kitob chiqarish jarayonini boshlashi mumkin. Faqat muallifga nechta kitob, qanday holatda chop etilgani to'g'risida doimiy ma'lumotlarni berib boradi [4].

Mualliflik shartnomasida to'lanadigan haqlar bo'yicha so'z yuritadigan bo'lsak, haq to'lash masalasi shartnoma shartlariga ko'ra belgilanishi mumkin. Taraflar kelishuviga qarab mualliflik haqlari quyidagi belgilanishi mumkin:

Royalti stavkalari: Shartnoma muallifning asarni sotishdan olingan daromadning foizi sifatida oladigan royalti stavkalarini belgilaydi. Royalti stavkalari ish formati (qattiq muqovali, qog'oz, elektron kitob), savdo kanallari (chakana kitob do'konlari, onlayn chakana savdo do'konlari) va sotilgan nusxalar soni kabi omillarga qarab farq qilishi mumkin.

Oldindan to'lov: Nashriyotchilar ko'pincha muallifga oldindan to'lovni taqdim etadilar, bu kelajakdagi royalti uchun oldindan to'lanadigan summadir. Agar kitobning mualliflik haqi avansdan ohsa, muallif qo'shimcha royalti oladi. Aks holda, muallif avansni qaytarishi shart emas.

Royalti deklaratsiyasi va to'lovlari: Shartnomada royalti to'lovlari va to'lovlar jadvali va chastotasi, odatda yarim yillik yoki yillik asosda ko'rsatilgan. Masalan, muallif o'ziga tegishli haqni har oy olishi yoki asar sotilish hajimiga qarab olishi mumkin.

Mualliflik shartnomasining muhim, shartlaridan biri asarni nashr etish yoki undan boshqacha tarzda foydalanish bo'lsa haq to'lash qat'iy summa tarzida belgilansa, shartnomada asarning eng ko'p adadi belgilab qo'yilishidir.

Noshirlik faoliyatida mualliflik shartnomasini qo'llashda bir necha muammolarga duch kelish mumkin. Ulardan ba'zilari:

Birinchidan, huquqlardagi noaniqlik: Shartnomalar ba'zan noshirga berilgan o'ziga xos huquqlar haqida noaniq yoki noaniq bo'lishi mumkin, masalan, huquqlar eksklyuziv yoki nomaxsus, hududiy cheklovlar yoki raqamli huquqlar.

Ikkinchidan, royalti va to'lov shartlari: nizolar royalti stavkalari, to'lov jadvallari, buxgalteriya amaliyoti va mualliflik to'lovlari qanday hisoblanishi borasida, ayniqsa, elektron kitoblar yoki xalqaro savdo kabi murakkab nashriyot kelishuvlarida yuzaga kelishi mumkin.

Uchinchidan, Huquqlarni bekor qilish: Mualliflar, ayniqsa, shartnomada bekor qilish shartlari aniq ko'rsatilmagan bo'lsa, ma'lum muddatdan keyin o'z huquqlarini bekor qilish yoki qaytarib olish huquqlarini tushunish yoki amalga oshirishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

To'rtinchidan, chop etilmayotgan bandlar: "Bosmadan chiqqan" tushunchasi va agar kitob bosma yoki raqamli formatda mavjud bo'lmasa, huquqlar muallifga qaytarilishi sharti bilan bog'liq muammolar paydo bo'lishi mumkin.

Beshinchidan, hosil asarlar va yordamchi huquqlar: Shartnomalarda lotin asarlar, moslamalar, tarjimalar yoki boshqa yordamchi huquqlarni yaratish huquqi kimga tegishli ekanligi aniq belgilanmagan bo'lishi mumkin, bu esa mulk huquqi va royalti bo'yicha yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarga olib keladi.

Oltinchidan, shaxsiy nomulkiy huquqlar: Mualliflar o'zlarining ma'naviy huquqlari, masalan, mualliflik huquqi va o'z asarlarining yaxlitligi kabi himoyalanganligi haqida tashvishlanishlari mumkin, bu esa ba'zan nashriyot shartnomalarida e'tibordan chetda qolishi mumkin.

Yettinchidan, nizolarni hal qilish: shartnomalarda mualliflar va noshirlar o'rtasidagi kelishmovchiliklarni hal qilish uchun aniq qoidalar mavjud bo'lmasligi mumkin, bu esa shartnomani talqin qilish bo'yicha yuzaga kelishi mumkin bo'lgan huquqiy kurash yoki kelishmovchiliklarga olib keladi.

Yuqoridagi sanab o'tilgan muammolarni hal qilish uchun mualliflar va nashriyotlar o'z shartnomalarida aniq va adolatli shartlar bo'yicha muzokaralar olib borishlari, zarurat tug'ilganda yuridik maslahat olishlari hamda barcha tomonlar o'z huquq va majburiyatlarini o'zaro tushunishlarini ta'minlashlari muhim ahamiyatga ega.

Birinchi yechim, aniq va aniq til: Shartnomada taqdim etilayotgan huquqlar, jumladan eksklyuzivlik, hududiy cheklovlar va raqamli huquqlarga oid tafsilotlar aniq belgilanishiga ishonch hosil qiling. Aniq til orqali noaniqlikni minimallashtirish kerak.

Ikkinchi yechim, shaffof royalti tuzilmalari: Shartnomalarda royalti stavkalari, to'lov jadvallari va buxgalteriya amaliyoti shaffof tarzda belgilanishi kerak. Sanoat standartidagi royalti stavkalaridan foydalanish yoki royalti qanday hisoblanishini aniq belgilashni ko'rib chiqish lozim.

Uchinchi yechim, huquqlarni bekor qilish: mallifga huquqlar qaytarilishi mumkin bo'lgan shart-sharoitlarni, shu jumladan qaytarib olish uchun maxsus tetikleyicilarni va ushbu huquqdan foydalanishning aniq jarayonini aniq belgilash.

To'rtinchi yechim, noshirlik uyining aniq ko'rsatilishi: shartnomada "noshirlik uyini" ni aniq belgilab qo'yish, shu jumladan asar qachon chop etilmagan deb hisoblanishi va huquqlar muallifga qachon qaytarilishi kerakligini aniqlashning o'ziga xos mezonlari keltirilishi kerak.

Beshinch yechim, qo'shimcha huquqlar: Hosil bo'lgan asarlar, tarjimalar, moslashuvlar va boshqa yordamchi huquqlarni yaratish huquqlari kimga tegishli ekanligini aniq ko'rsating. Agar noshir ulardan foydalanishi kerak bo'lsa, ushbu huquqlar uchun alohida shartlarni muhokama qilishni ko'rib chiqish.

Oltinchi yechim, shaxsiy nomulkiy huquqlarni huquqlarni himoya qilish: shartnoma muallifning, shu shaxsiy nomulkiy huquqlarni jumladan mualliflik huquqini va asarining yaxlitligini himoya qilish qoidalarini o'z ichiga olganligini ta'minlash.

Yettinchi yechim, nizolarni hal qilish: nizolarni hal qilishning aniq qoidalarini, masalan, vositachilik yoki arbitraj, nizolarni qimmatga tushadigan huquqiy kurashlarga murojaat qilmasdan hal qilish uchun kiritish.

Qo'shimcha sifatida shartnoma imzolanishidan oldin mualliflik shartnomasini yuridik tahlil qilish: mualliflar har qanday nashriyot shartnomasini imzolashdan oldin, ularning huquqlari etarli darajada himoyalanganligini va ular rozi bo'lgan shartlarni to'liq tushunishlarini ta'minlash uchun yuridik maslahat olish haqida o'ylashlari kerak.

Mualliflar va nashirlar ushbu yechimlarni mualliflik huquqi shartnomalariga kiritish orqali har ikki tomonning manfaatlarini himoya qiluvchi yanada muvozanatli va shaffof shartnomalar yaratishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2016). Understanding Industrial Property. World Intellectual Property Organization. doi: 10.34667/tind.36288. ISBN 9789280525939. Retrieved 6 December 2018.
2. O'zbekiston Respublikasi "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi Qonuni
3. O'zbekiston Respublikasining "Noshirlik to'g'risida"gi Qonuni
4. Collective Management of Copyright and Related Rights [Available at:
5. <https://www.wipo.int/copyright/ru/management/index.html>].
6. Zijian Zhang. Rationale of collective management organizations: an economic perspective. doi 10.5817/mujlt2016-1-4. P.75.
7. Collective Management of Copyright and Related Rights, World Intellectual Property Organization (last visited May 11, 2017), [Available at: <http://www.wipo.int/copyright/en/management/>].
8. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi [National Legislative Database], 21.08.2021 y., 03/21/709/0808-son. [Available at: <https://www.lex.uz/acts/1022944>]
9. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi [National Legislative Database], 21.08.2021-y., 03/21/709/0808-son. [Available at: <https://lex.uz/docs/-180552>]
10. World Trade Organization (WTO) [Available at: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/329636>].
11. S.B.Zyatskiy Problemy realizatsii avtorskiy I smejnix prav na kollektivnoy osnove v usloviyax razvitiya novyx texnologiy. Diss... na soiskaniy uchenoy stepeni k.yu.n. Moskva. 2003 g.[Problems of implementation of copyright and related rights on a collective basis in the context of the development of new technologies]. Diss... for the degree Ph.D. Moscow